

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/42696>

Please be advised that this information was generated on 2019-02-18 and may be subject to change.

Beets een belangrijk en representatief vertegenwoordiger in wie het *Réveil zijn uitdrukking heeft gevonden.

G. van Rijn en J.J. Deetman, *Nicolaas Beets*, 3 dln. (Rotterdam 1910-1919).

O.W. DUBOIS

Begarden

zie: Begijnen

Begijnen

Vrouwen die zonder kloostergeloften een aan *God gewijd, ongehuwd en economisch zelfstandig bestaan leidden. Hun mannelijke tegenhangers, de begarden, waren zeer gering in aantal, veelal uit lagere standen afkomstig dan de begijnen en verrichtten vooral handenarbeid. De semi-religieuze levenswijze van begijnen ontstond in de loop van de twaalfde eeuw. Verklaringen ervoor zijn een opleving in lekenvroomheid, een demografisch vrouwenoverschot, gebrekkige opnamecapaciteit van bestaande kloosters en de economische expansie van de steden in de hoge *Middeleeuwen. Aanvankelijk kende het begijnenwezen geen vaste vorm. Mede door toedoen van stedelijke overheden ontstonden in de veertiende eeuw begijnhoven. Holland en Zeeland hebben er elf gekend. Ook Utrecht en Roermond hadden een begijnhof, evenals Breda en Amsterdam waar het nog grotendeels intact is. Oost-Nederland telde enkele begijnhuizen, die in de vijftiende eeuw grotendeels tot kloosters werden omgevormd. Vooral in België, Noord-Frankrijk, Duitsland en Italië waren begijnen tot diep in de zeventiende eeuw talrijk. In Nederland was de grootste bloeipe-

riode toen voorbij, al werden begijnen na de *Reformatie door de overheid doorgaans ongemoeid gelaten, omdat ze geen *religieuzen waren.

F.W.J. Koorn, *Begijnhoven in Holland en Zeeland gedurende de middeleeuwen* (Assen 1981); Monika Triest, *Het besloten hof. Begijnen in de Zuidelijke Nederlanden* (Leuven 1998).

M.E. MONTEIRO

Begraven

In de vroege *Middeleeuwen werd het gebruikelijk in en rondom de kerken te begraven. Dit was een gevolg van de verering van *martelaren, waardoor velen *ad sanctos* begraven wilden worden: in de nabijheid van de relieken van de *heiligen. In de achttiende eeuw werden vanuit verlichte kring steeds meer vraagtekens geplaatst bij het begraven in de kerken, omdat het onhygiënisch zou zijn: de lijken zouden schadelijke dampen uitwasemen die konden leiden tot besmettelijke ziekten. Er kwam een beweging op gang om het begraven in de kerken te verbieden. Eerst in de Franse tijd en definitief in 1827 werd een verbod op het begraven in de kerken afgekondigd en werden gemeenten met meer dan duizend inwoners verplicht een algemene begraafplaats buiten de stad aan te leggen. Zie ook *uitvaart, *crematie.

Wim Cappers, *Doodse dingen. Funeraire cultuur in landschappelijk verband* (Soesterberg 2002).

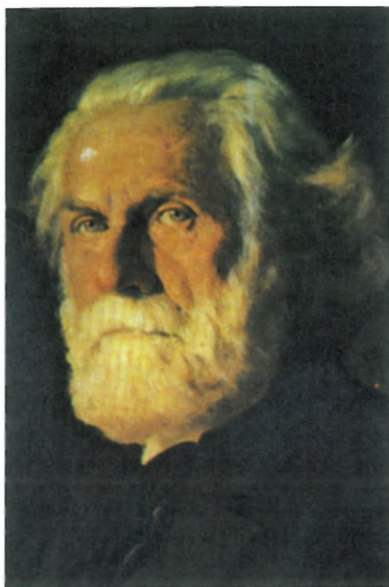
H.L. Kok e.a., *Begraven en begraafplaatsen. Monumenten van ons bestaan* (Utrecht 1994).

ALBERT VAN DER ZEIJDEN

Bekennende Kirche

Noodgemeenschap in de jaren dertig van de twintigste eeuw, die bestond uit

B

aspecten van de 'sociale kwestie'. Rond 1878 – toen hij het werk van *Marx had bestudeerd, in contact was gekomen met socialistische voormannen en ging schrijven voor het blad van het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond – ging de jonge predikant zich als socialist beschouwen (zie *socialisme). Dit leidde tot geloofstwijfel en tot neerlegging van zijn ambt (1879). Vanaf dat jaar publiceerde Domela Nieuwenhuis zijn weekblad *Recht voor Allen*: het eerste socialistische blad in Nederland. Van de in 1881 opgerichte Sociaal Democratische Bond (SDB) werd Domela de voorman. Mede door zijn charismatische verschijning groeide de SDB uit tot een krachtige beweging, met sterke aanhang in Noord-Nederland en de steden. In 1888 kwam Domela als eerste en enige socialist in de Tweede Kamer. Hij streed tegen de slechte arbeids- en leefomstandigheden van arbeiders, voor algemeen kiesrecht en voor geheelont-

houding. In zijn propaganda hanteerde de ex-predikant veel christelijke motieven. Omgekeerd werd Domela door zijn grote arbeidersaanhang (die hem in Friesland betitelde als *us ferlosser*) soms als een *Christusfiguur vereerd. In de jaren 1890 scheurde de socialistische beweging. In 1894 werd de SDB verboden. Terwijl de in datzelfde jaar opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) bewust koos voor de parlementaire democratie, bleven anderen de revolutie prediken. Domela ontwikkelde zich tot anarchist. In Nederland zou het anarchisme echter nauwelijks wortel schieten. Domela werd actief in internationale kringen van vrijdenkers en antimilitaristen, maar raakte daar op een zijspoor. Zijn door tienduizenden bezochte uitvaart illustreerde echter welke grote betekenis Domela voor veel arbeiders had gehad.

E. Zandstra, *Vrijheid, het leven van F. Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1968);

Jan Meyers, *Domela. Een hemel op aarde. Leven en sterven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1993).

JAN-JAAP VAN DEN BERG

Dominee

zie: Predikant

Dominicaanse lekenbeweging

Voortgekomen uit de zogeheten wereldlijke Derde orde van de *dominicanen. Daarin verenigden zich sinds de dertiende eeuw niet-kloosterlingen, vrouwen en mannen, die als *leken een religieus leven naar dominicaanse snit wilden leiden. Deze organisatievorm verloor haar aantrekkingskracht vanaf

het midden van de twintigste eeuw. In de jaren zestig ontstonden in Nederland en elders nieuwe dominicaanse lekgroepen zónder formele band met de orde. In 1987 werd een nieuw statuut ontworpen voor de dominicaanse lekgemeenschap als eigentijdse voortzetting van de Derde orde. Sinds 1999 bestaat een Nederlandse afdeling onder de naam Dominicaanse Lekengemeenschap Nederland (DLN); deze telt rond vijftig leden.

M.E. MONTEIRO

Dominicanen

*Orde, in 1216 gesticht door de Spaanse *kanunnik *Dominicus. Doelstelling van deze gemeenschap van *priester-religieuzen was prediking en *zielzorg, beide gegrondvest in gedegen theologische studie. Met deze nieuwe stichting hoopte Dominicus vanuit de gevestigde kaders van de katholieke kerk tegenwicht te bieden tegen buitenkerkelijke, als kettters bestempelde bewegingen van de *katharen, en de *waldenzen. Dominicus koos voor een sobere, mobiele leefwijze, doctrinaire prediking en een persoonsgericht *apostolaat. Op instigatie van paus *Innocentius III vormde Dominicus zijn gemeenschap in 1216 om tot een kloosterorde: *Ordo praedicatorum* (orde van de predikers), ook wel *Ordo fratrum praedicatorum* (orde van de predikbroeders, o.p.). Als kloosterregel koos men die van *Augustinus. Zo werd de grondslag voor een 'gemengd' religieus leven gelegd, met actieve, apostolische en beschouwende componenten. De orde wordt gerekend tot de *bedelorden.

| Dominicanenkerk en -klooster te Zwolle

Als werkgebied heeft de orde steeds voor steden gekozen, aanvankelijk daar waar universiteiten waren gevestigd, zoals Parijs en Bologna. Daar legden dominicanen zich toe op de studie en het onderwijs in de theologie. Nauwelijks vijftig jaar na de stichting telde de orde tienduizend leden en had zij stichtingen in heel Europa. Om leerstellige redenen kreeg de orde een groot aandeel in de *inquisitie. De orde heeft grote geleerden voortgebracht, onder wie *Thomas van Aquino. In spiritueel opzicht ontwikkelde zich in de late Middeleeuwen ook een mystiek georiënteerde stroming, onder meer verbonden met de namen van Meister *Eckhart en Catharina van Siena. De orde kent drie takken: de eerste orde (dominicanen of *predikbroeders), de Tweede orde (*monialen; sinds 1207) en de Derde orde (leken; sinds ca. 1220, sinds 1484 Dominicaanse Derde orde genaamd). Uit de Derde orde, inmiddels *Dominicaanse lekgemeenschap geheten, ontwikkelde zich een kloosterlijke Derde orde van *dominicanessen. In Nederland vestigden zich vóór 1232

D

de eerste dominicanen in Utrecht vanuit Keulen. Daarop volgden dertien kloosterstichtingen. Deze kloosters werden vanaf 1572 gesloten als gevolg van de *Reformatie. De predikbroeders legden zich toe op de ambulante zielzorg in *schuilkerken. Herstel van de Nederlandse provincie begon vanaf 1804, nadat de vrijheid van godsdienst in 1796 tijdens de *Bataafse Republiek was vastgelegd. Nieuwe kloosters en eigen opleidingshuizen werden gesticht in het Gelderse Huissen (1858), Zwolle (1901) en Nijmegen (1932). Rond een derde van de Nederlandse dominicanen bleef werkzaam in de zielzorg, sinds 1870 ook in de missies op de Nederlandse Antillen, Puerto Rico (1904) en Zuid-Afrika (1932). Ingrijpende bezinning op vorm en inhoud van het religieuze leven in kerkelijke en maatschappelijke context leidde in de jaren zestig en zeventig tot groot ledenverlies. Telde de Nederlandse provincie rond 1960 ruim zeshonderd leden, anno 2004 zijn dat er negentig met een gemiddelde leeftijd van 75.

W.A. Hinnebusch, *The history of the Dominican Order*, 2 dln. (New York 1966-1973);

W.A. Hinnebusch, *The Dominicans. A short history* (New York z.j. [1975]);

S.P. Wolfs, *Middeleeuwse dominicanenkloosters in Nederland* (Assen 1984);

Kees Brakkee e.a., *Zoeken naar echtheid. Dominicanen in Nederland* (Amstelveen 1986).

M.E. MONTEIRO

Dominicanessen

Religieuze gemeenschappen met een contemplatieve, dan wel actieve doelstelling geïnspireerd op *Dominicus. Gedurende de vijftiende eeuw ontstonden tenminste acht dominicanes-

senkloosters. Met uitzondering van het klooster in Roermond (opgeheven in 1783) werden deze stichtingen tussen 1572 en 1620 opgeheven. In 1888 vestigden de monialen dominicanessen van Mariadal zich vanuit Duitsland in Nederland. Daarnaast bestaan er zes, in omvang doorgaans grotere gemeenschappen van dominicanessen van de kloosterlijke Derde orde, die zich toelieden op onderwijs, zorg, maatschappelijk en later ook pastoraal werk: de dominicanessen van Voorschoten (officieel: de congregatie van de H. Catharina van Siëna; 1841); dominicanessen van de H. Familie te Neerbosch (1848); de dominicanessen van Bethanië (Frankrijk 1866; in Nederland sinds 1914); de dominicanessen van de H. Catharina van Siëna van King William's Town (Zuid-Afrika 1877; in Nederland sinds 1939); de dominicanessen van het Sint-Catharina-Apostolaat (1923). De Zusters van Bethlehem (officieel: dominicanessen van het Allerheiligst Sacrament; 1919) vormden een 'vrome vereniging' van vrouwelijke leken, met als voornaamste werkgebieden kraam- en gezinszorg, wijkverpleging en maatschappelijk werk.

S.P. Wolfs, *Middeleeuwse Dominicanessenkloosters in Nederland* (Assen 1988);

'Dominicaanse beweging in de lage landen', in: Simon Tugwell o.p., *De heilige Dominicus* (Straatsburg 1998).

M.E. MONTEIRO

Dominicus

(Caleruega [Spanje] 1172 - Bologna 6.8.1221)

Geboren als Domingo de Guzman. Zijn ouders stamden uit adellijke families. Na zijn theologiestudie aan

de universiteit van Palencia trad Dominicus rond 1197 als *kanunnik toe tot het kapittel van de kathedraal van Osma. In 1203 en rond 1205 vergezelde hij de *prior van dat kapittel, Diego de Acebes, op twee missiereizen naar Noord-Europa. De moeizame strijd van de katholieke kerk tegen als ketters beschouwde bewegingen in Zuid-Frankrijk inspireerde beiden tot een nieuwe religieuze stichting, speciaal gericht op de prediking van het katholieke geloof. Tussen 1216 en 1221 verzekerde Dominicus de institutionele basis van deze *orde der *dominicanen. Tijdens het eerste generale kapittel van de orde in 1220 werd Dominicus gekozen tot magister (algemeen overste). Plannen voor een nieuwe missiereis naar Noordoost-Europa konden door ziekte niet doorgaan. Hij liet geen eigen geschriften na. Op 3

juli 1234 verklaarde paus Gregorius IX hem *heilig; het feest van St. Dominicus wordt gevierd op 8 augustus.

Marie-Humbert Vicaire, *Histoire de Saint Dominique* 2 dln. (Parijs 1957, 1982*);
V.J. Koudelka, *Dominikus* (Olten/Freiburg i. Br. 1983);
Marie-Humbert Vicaire, 'Saint Dominique chanoine d'Osma', *Archivum Fratrum Praedicatorum* 63 (1993) 1-41.

M. E. MONTEIRO

Domkapittel

College of vergadering van *kanunniken verbonden aan een *dom. Het *kapittel van een domkerk wordt in Nederland geleid door een proost. Het Utrechtse domkapittel telde in de veertiende eeuw 37 kanunnikplaatsen: *priesters, *diakens, subdiakens en acolieten. De kapittelrechten van de domheren, doorgaans verkregen in de Middeleeuwen, waren vaak zeer uitgebreid, waardoor het domkapittel niet alleen binnen maar ook buiten de kerk territoriale of bestuurlijke aanspraken kon laten gelden tegenover stadsbesturen of *bisschoppen.

VEFIE POELS

Donatio Constantini

Vervalste oorkonde, opgesteld halverwege de achtste eeuw. Het bevat een belijdenis van keizer *Constantijn (vierde eeuw) en vermeldt diens *beking, genezing van melaatsheid en doop door *paus Silvester. Uit dankbaarheid zou de keizer het pauselijk *primaat hebben erkend over de vier patriarchale zetels – Antiochië, Alexandrië, Constantinopel en *Jeruzalem – en over alle kerken op aarde. De paus zou bij die gelegenheid het

D

Robert Lemoine, *L'époque moderne, 1563-1789*, vol.2: *Le monde des religieux* (Parijs 1976).

GIAN ACKERMANS

Kloppen

Benaming voor ongehuwde katholieke vrouwen die na de *Reformatie in de *Republiek zelfstandig een religieus bestaan leidden. De herkomst van de benaming 'klop', in katholieke kring vaak verzacht tot 'klopje', is onduidelijk. Vaststaat dat deze al vóór de Reformatie bestond. In de volksetymologie wordt de naam verklaard uit het gegeven dat deze vrouwen hun medegelovigen door een klop op de deur lieten weten dat er een geheime godsdienst-oefening plaatsvond. Waarschijnlijker is dat de benaming verwijst naar de maagdelijke staat van betrokken vrouwen. Andere namen voor deze vrouwen waren geestelijke maagd, geestelijke dochter, klopbegijn of *kwezel. Net als de *begijnen waren de kloppen economisch onafhankelijk; anders dan dezen leefden zij doorgaans alleen of in kleine groepjes. Sommige kloppen streefden bewust naar een actiever engagement in de eigen kerk dan voor vrouwelijke religieuzen mogelijk was, en naar een levenswijze die zij konden aanpassen aan eigen sociale en financiële mogelijkheden. Tegen het einde van de zeventiende eeuw telde de Republiek naar schatting iets minder dan 5000 kloppen, ongeveer 1,6% van de toenmalige katholieke bevolking. Anders dan begijnen waren kloppen niet uitsluitend een stedelijk verschijnsel; zij waren bijvoorbeeld talrijk in katholieke enclaves in Twente, waar de laatste klop in 1932 overleed.

De *Rooms-Katholieke Kerk functioneerde grotendeels clandestien ten tijde van de Republiek en was aangevoerd op de financiële en organisatorische steun van kloppen: armen- en ziekenzorg, godsdienstonderwijs, zorg voor *schuilkerken en onderdak aan rondtrekkende priesters.

Marit Monteiro, *Geestelijke maagden: leven tussen klooster en wereld in Noord-Nederland gedurende de zeventiende eeuw* (Hilversum 1996).

M.E. MONTEIRO

Kluit, Marie Elisabeth

(Utrecht 14.12.1903 - Deventer 3.2.1977)

Archivaris en historica. Marie Kluit was korte tijd lerares. Zij werd in 1934 conservator van het archief van het *Réveil en in 1942 conservator Handschriftenafdeling Amsterdamse Universiteitsbibliotheek. Marie Kluit was een achterkleindochter van Willem de *Clercq. In 1936 publiceerde zij een studie over het Nederlandse Réveil, die zij later omwerkte tot haar magnum opus: *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865* (1970). Haar dissertatie in 1953 betrof Cornelis Felix van Maanen, minister van justitie onder koning Willem I. Het Réveil bleef echter haar grote liefde houden. Haar werk berust op nauwgezette bronnenstudie. Behalve haar hoofdwerk publiceerde zij onder meer nog over *Heldring en de *diaconessen in het Réveil.

M.H. Schenkeveld, 'Levensbericht', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1980-1981* (Leiden 1982).

O.W. DUBOIS

K

Kwezels

Benaming voor *kloppen in de *generaliteitslanden en de zuidelijke Nederlanden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. Aanvankelijk betekende dit begrip 'vrome vrouw'. Rond het midden van de achttiende eeuw werd het een spotnaam voor wie als overdreven godsdienstdienstig of zelfs schijnheilig gold. In die betekenis werd het ook onder protestanten gebezigd om *dissenters of overdreven godvruchtige personen uit eigen kring te diskwalificeren.

M. de Vroede, 'Kwezels' en 'Zusters'. De geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw (Brussel 1994).

M.E. MONTEIRO

Kyrie eleison

Grieks voor: Heer ontferm u over ons. Het Kyrie is een *gebed of gezang tot de heilige *drie-eenheid aan het begin van de woorddienst van een *eucharistieviering. In de Griekse liturgie werden vanaf de vierde eeuw de voorbeden met een *kyrie eleison* beantwoord. Het Kyrie werd in de vijfde eeuw in de Romeinse *liturgie overgenomen. Het gebed werd aan het begin van de *mis geplaatst, voor het *Gloria. Paus Gregorius de Grote (590-604) liet de voorbeden vervallen, maar handhaafde de drie *acclamaties, waardoor het één gebed of gezang werd.

KDC

K

| Een van de reliëfs (Niccolò Pisano 1267) van de grafombe van Dominicus in Bologna. Voorstelling van de goedkeuring van de orde der predikheren door paus Honorius III, waarin drie gebeurtenissen in één tafereel zijn verenigd. Links: Dominicus biedt zijn ontwerp aan de paus aan. Midden achter: de paus ziet in een visioen de dreigende ineenstorting van de kerk, waarvan de muren door Dominicus worden ondersteund. Rechts: de paus overhandigt Dominicus de bul van goedkeuring

1848, werd het predikantschap vooral een binnenkerkelijk ambt. Het kreeg er in de loop van de tijd een aantal taken bij, zoals het godsdienstondericht of *catechese, het individuele *pastoraat, de *liturgie en *gemeenteopbouw. Zo groeide het ambt uit tot het beruchte 'schaap met vijf poten'.

Begin eenentwintigste eeuw valt meer nadruk op de persoon en de professionaliteit van de predikant. In een samenleving waarin geloof en kerk aan betekenis lijken te verliezen, dreigt ook het predikantschap in een crisis te raken. Via mentoraat, werkbegeleiding, bij- en nascholing, training en supervisie, worden predikanten in toenemende mate gesteund bij de uitoefening van hun ambt.

G. Heitink, *Biografie van de dominee* (Baarn 2002°).

GERBEN HEITINK

Predikbroeders

zie: Dominicanen

Predikheren

Synoniem voor de *dominicanen. In deze naam wordt de voornaamste doelstelling van deze *orde uitgedrukt, de prediking, maar tevens de van oudsher maatschappelijk vooraanstaande afkomst van het merendeel van haar leden. De dominicanen golden lange tijd als een deftige orde, omdat zij haar leden rekruteerde uit de middelbare en hogere beroepsgroepen, en bovendien met haar studieuze inslag en intellectuele uitstraling een zekere aantrekkingskracht uitoefende op geletterde katholieken. Vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw raakte de naam 'predikheren' in onbruik ten gunste van de meer egalitaire benaming predikbroeders.

M. E. MONTEIRO

Preek

Vorm van communicatie, waarbij door het uitleggen en toepassen van